

Sorin RADU

ELITA CONSERVATOARE ȘI PROBLEMA MODERNIZĂRII SISTEMULUI ELECTORAL DIN ROMÂNIA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Conservatorii români, ca și conservatorii europeni, au căutat să împace moderația politică cu acceptarea de principiu a modernizării instituționale, adoptând drept cale gradualismul și prudența. De aici și preferința lor pentru un sistem politic bicameral, precum și tentativele de a limita sfera drepturilor și libertăților cetățenești consacrate constituțional.¹

Conservatorii au fost principalii, dacă nu singurii, care s-au opus consecvent reformării sistemului electoral, în sensul lărgirii dreptului de vot în favoarea categoriilor sociale mai puțin avute. Dimpotrivă, în câteva rânduri, ei au inițiat proiecte de legi care să restrângă corpul electoral, dar fără nici un succes. Pe de altă parte, este adevărat că au existat și glasuri în rândul lor care s-au declarat de acord cu o lărgire a drepturilor electorale sau chiar cu introducerea sufragiului universal, dar la o dată care nu era precizată și care, oricum, era foarte îndepărtată. Această atitudine a fost determinată de faptul că prevederile legii electorale îi favorizau.

În viziunea grupărilor conservatoare, odată cu aducerea principelui străin și cu adoptarea Constituției din 1866, România a intrat într-o etapă nouă, în care nu-și mai puteau găsi loc disputele politice, întrucât toate reformele necesare fuseseră îndeplinite. Până la 1866 – susțineau reprezentanții marilor proprietari de pământ – luptele politice și existența unor grupări ce reprezentau orientări și interese diferite au fost justificate de necesitățile organizării statului național. La 1866 problema organizării României moderne era socotită închisă. Plecând de la asemenea premise, conservatorii au căutat să demonstreze inutilitatea existenței mai multor grupări politice, dat fiind faptul că nu mai era nimic de construit, ci doar de organizat și administrat.² Astfel, după 1866, conservatorii s-au preocupat, îndeaproape, de acreditarea teoriei că, în ceea ce privește modernizarea sistemului electoral, nu mai este nimic de făcut pentru o perioadă lungă de timp.

În timpul dezbaterilor pentru adoptarea legii electorale din 1866, conservatorul R. Ionescu, invocând modelul european, arăta că până când votul alegătorilor nu este pe deplin liber, până când voința lor, luminată prin dezbateri publice, nu este lăsată a se manifesta liber, până când guvernul nu va mai exercita presiuni asupra administrației în scopuri electorale, scrutinul era o iluzie, iar Parlamentul, doar un instrument al guvernului. Împărțirea în patru colegii ar fi – după părerea acestuia – „cea din urmă expresiune a democrației, cea mai perfectă formă la care poate ajunge votul universal bine regulat”³.

Arborând un spirit elitist, conservatorii au refuzat să mai ia în discuție problema așezământului electoral, invocând argumente de cultură politică. Legea electorală din 1866 a împărțit corpul electoral în patru colegii, urmărind ca „inteligența și averea” să nu fie copleșite de mulțimea celor incuți și săraci. Manolache Costache Epureanu afirma că gradul de cultură a maselor nu le

¹ *A fi conservator*, Antologie, comentarii și bibliografie de Ioan Stanomir, Laurențiu Vlad, București, Editura Meridiane, 2002, p. 14, 15.

² V. Rușsu, *Cauzele luptelor politice dintre grupările liberale și conservatoare în anii instabilității guvernamentale și parlamentare (1866-1871)*, în „Cercetări Istorice”, Iași, IX-X, 1978-1979, p. 420.

³ Apud A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, București, Editura Albert Baer, 1910, vol. I, partea a II-a (1848-1866), p. 536.

permitea, pentru moment, să beneficieze de plinătatea drepturilor electorale. El considera că „nu este cea mai bună lege electorală aceea care dă cel mai mare număr de alegători, deoarece nu se poate impune unei populațiuni un drept politic când acea populațiune nu are conștiință de acel drept”⁴.

Viziunea conservatoare în problema modernizării instituțiilor politice ale statului și, implicit, a sistemului electoral a fost într-un mod interesant descrisă de Nicolae Blaremburg într-o lucrare publicată în 1866, cu titlul *Egalitate, suveranitate și sufragiu*⁵. Liderul conservator își fundamenta ideile pe drepturile naturale ale omului (proprietatea și securitatea), care planează deasupra instituțiilor și care nu pot fi restrânse sau atinse de nici o lege. „Societatea și instituțiile nu sunt scopul ci mijlocul.”⁶ El citează, în sprijinul afirmațiilor, numeroși juriști sau oameni politici occidentali recunoscuți în domeniu: Benjamin Constant, Dupont White, M. Guizot, M. P. J. Destriveaux, D. Laboulay, D. Cherbuliez, D. Carné ș.a. În opinia lui, criteriul capacității electorale era censul. Avera presupunea „neatârarea” materială, caracter, personalitate, creând posibilitatea luminării spiritului.⁷ N. Blaremburg nu putea accepta sufragiul universal deoarece „gloatele fiind mai adesea ignorante și totdeauna sărace, cea dintâiu preocupățiune, cea dintâiu cugetare a lor va fi totdeauna de a satisface interesele lor materiale și nemijlocite”⁸. Această reformă ar reprezenta „despotismul brutal al numărului”⁹; Franța a avut votul universal la 1793 și rezultatul a fost „teroarea și acea epocă a rămas memorabilă prin crimele ei”¹⁰. De asemenea, el sublinia că mai toți susținătorii sufragiului universal au realizat că această reformă trebuie precedată de răspândirea instrucției și dezvoltarea unei prese libere care să contribuie la crearea conștiinței politice.¹¹ Sufragiul universal, conchidea liderul conservator, era un „maximum, un ideal, punctul de perfectabilitate spre care trebuie să tinză toate silințele noastre deși realizarea lui este o utopie /.../. Toți avem vocațiune la sufragiu, nu suntem primiți însă la exercitarea acestui drept decât acei ce au ajuns la acel grad de inteligență și de neatârare ce singure ne pot chezașui o bună și sinceră alegere. Nu ne opunem cu toate acestea într-un chip absolut ca și gloatele să fie represintate pentru ca interesele lor să poată avea un organ în adunare; dar nu vom admite niciodată ca aceste elemente să copleșescă și să întunece inteligența unei națiuni”¹². O asemenea concepție avea să fie infirmată de procesul de modernizare politică inițiat și susținut în principal de liberali.

În perioada imediat următoare elaborării legii electorale din 1866 au fost aduse mai multe critici la adresa sistemului electoral. Cele mai multe au venit din partea liberalilor și uneori au luat forma unor proiecte de reformă a sistemului electoral, care vizau îndeosebi desființarea Senatului, redistribuirea mandatelor de deputat pe colegii etc. Critici au venit și din partea unor conservatori, dar de pe cu totul alte poziții. Erau ridicate obiecții mai ales față de includerea în Constituție a unor largi libertăți care permiteau adversarilor politici contactul neîngrădit cu alegătorii și folosirea sprijinului acestora în luptele pentru dobândirea puterii. În aceste condiții, unii dintre fruntașii conservatori aveau în vedere nu numai restrângerea libertăților publice, dar și modificarea sistemului politic existent. Pe această direcție s-a înscris inițiativa lui Gr. M. Sturdza și a lui Manolache Costache

⁴ *Ibidem*; Alexandru Pencovici, *Desbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra Constituției și legii electorale din România*, București, Tipografia Statului, 1883, p. 220.

⁵ Nicolae Blaremburg, *Egalitate, suveranitate și sufragiu*, București, Tipografia Stephan Rassidescu, 1866, 76 p.

⁶ *Ibidem*, p. 16, 17.

⁷ *Ibidem*, p. 25.

⁸ *Ibidem*, p. 40.

⁹ *Ibidem*, p. 53.

¹⁰ *Ibidem*, p. 69.

¹¹ *Ibidem*, p. 71.

¹² *Ibidem*, p. 72-74.

Epureanu, care au elaborat așa-numita „Petiție de la Iași“, prin care se propunea modificarea sistemului electoral prin mărirea censului la toate colegiile, investirea Domnitorului cu dreptul de a numi direct 16 senatori, trecerea delictelor de presă în competența tribunalelor ordinare, întărirea rolului marilor proprietari în consiliile comunale rurale etc.¹³ Întrunind adeziunea a 89 de conservatori, inclusiv a unor junimiști, petiția a fost depusă pe biroul Adunării Deputaților la începutul sesiunii parlamentare din anul 1871, dar „n-a avut nici măcar soarta de a fi citită“¹⁴. Viu comentată în presă, „Petiția de la Iași“ a stârnit dezaprobarea nu numai a liberalilor, dar și a numeroși conservatori, printre care însuși șeful guvernului, Lascăr Catargiu.¹⁵

Gr. G. Peucescu, într-o consistentă și interesantă lucrare despre partidele politice, publicată în 1878, susținea că drepturile politice trebuie să fie câștigate de fiecare cetățean prin efort propriu, prin muncă și educație și nu prin cadouri făcute către demagogi, dispuși să promită orice pentru a obține puterea.¹⁶ „Organizarea politică – arăta acesta – trebuie întocmită astfel încât mai întâi asupra fiecărei chestiuni, să fie chemați a se pronunța nu toți, ci numai cetățenii cei mai competenți ...“¹⁷. Societatea românească nu poate și nu trebuie să stea pe loc, „ea trebuie să meargă înainte, dar nu spre ținta demagogică a numărului și a puterii brutale, ci spre ținta democratică a meritului personal și a rațiunii“¹⁸.

Gândirea conservatoare, care se contura tot mai clar, se fundamenta pe ideea că progresul statului trebuia realizat organic, prin păstrarea instituțiilor tradiționale ale țării și nu prin răsturnarea lor și importul altora noi. În conformitate cu critica Junimii, democratizarea societății românești trebuia să se facă „de jos în sus, iar nu de sus în jos“, atunci când *fondul*, prin lărgirea instrucțiunii și prin ridicarea materială, se ridica la nivelul înțelegerii formelor moderne imitate de liberali după modelele occidentale.¹⁹

Dezbaterile pe tema modernizării sistemului electoral, a lărgirii dreptului de vot vor cunoaște o intensitate deosebită abia după cucerirea independenței de stat, când liberalii vor pune în mod deschis problema reformei electorale.

Anul 1880 va marca constituirea *de jure* a Partidului Conservator și elaborarea programului și a statutului acestuia. Primul program politic al partidului nu pune problema vreunei modificări a legislației electorale, exprima doar ideea încrederii în principiul monarhiei constituționale și în modul de reprezentare în Corpurile Legiuitoare. „De aceea – se arăta în document –, cerem mai presus de toate aplicarea corectă a regimului reprezentativ și stabilirea unui control eficace, întemeiat pe independența alegătorilor, care singură poate chezașui libertatea alesului.“²⁰

Odată cu publicarea (de către C. A. Rosetti, în anul 1882, în ziarul „Românul“) a unui amplu articol (în care cerea revizuirea Constituției și a legii electorale) va începe o intensă și interesantă polemică pe tema oportunității și întinderii unei eventuale reforme electorale, între conservatori și

¹³ Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, București, 1937, p. 49-62.

¹⁴ *Ibidem*, p. 64.

¹⁵ *Ibidem*. Vezi și Anastasie Iordache, *Originile și constituirea Partidului Conservator din România*, București, Paideia, 1999, p. 242-245. „Petiția de la Iași“ a reprezentat o primă tentativă de revizuire a Constituției, iar propunerile făcute de inițiatori erau asemănătoare cu cele ale lui Carol I din memoriul întocmit de acesta la sfârșitul anului 1870. Sorin Liviu Damean, *Carol I al României*, București, Paideia, 2000, vol. I, 1866-1881, p. 164.

¹⁶ Gr. G. Peucescu, *Despre partidele politice*, Iași, Tipografia Națională, 1878, p. 61.

¹⁷ *Ibidem*, p. 94.

¹⁸ *Ibidem*, p. 98.

¹⁹ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Ediție și studiu introductiv de Z. Ornea, București, Editura Minerva, 1997, p. 182.

²⁰ *Statutele Clubului Conservator și programul partidului*, București, Tipografia Modernă, 1880, p. 8-10.

liberali. Această dezbatere de idei va atinge punctul culminant în anul 1884, odată cu votarea proiectului de revizuire a Constituției.

Acțiunea în favoarea revizuirii desfășurată de „Românul“ era privită cu ostilitate de liderii politici conservatori. Aceștia vor încerca să determine coalizarea tuturor grupărilor politice de opoziție în jurul Partidului Conservator, spre a menține neschimbată Constituția și legea electorală din 1866, care se baza, în viziunea lor, pe „reprezentarea tuturor drepturilor și intereselor“. Ei atrăgeau serios atenția că Partidul Liberal urmărea „desființarea colegiului I, care s-a arătat cel mai independent, spre a suprima controlul pe care opozițiunea îl poate exercita“²¹. Conservatorii își motivau împotrivirea invocând că legea fundamentală a statului era un pact între națiune și rege, care a fost votată și elaborată de toate forțele politice și, deci, o revizuire a ei nu se putea face decât în aceleași condiții.²² Conservatorii vedeau în propunerile de revizuire ale lui C. A. Rosetti o „încercare de turburare a ordinii legale“ și „un pericol care amenință țara“. „Este vorba – se arăta într-un apel adresat alegătorilor – de a se ataca temelia reprezentării naționale așa precum este prevăzută de Constituțiune, prin deosebirea celor patru colegii după cenzul alegătorilor și de a se introduce în locul acestui principiu salutar sufragiul universal.“ Manifestul arăta că aceste idei sunt tipic republicane și se încheia cu lansarea unui îndemn la rezistență din partea cetățenilor: „În fața acestui atac îndreptat atât în contra stabilității Tronului, cât și a siguranței averii și onoarei particularilor, este timpul venit ca toate elementele sănătoase din țară, fără deosebire de nuanțe politice, să se întrunească într-o energică rezistență. Pericolul este mare. Trebuie să dăm încă o dată dovadă că independența de caracter nu a dispărut din România și că în corpurile electorale se găsește încă destulă putere și destul bun simț pentru a se împotrivi aventurilor demagogice a celor ce din întâmplare sunt astăzi la guvern“²³.

În opinia lui Nicolae Blaremburg liberalii se grăbesc cu revizuirea, deoarece o reformă adevărată trebuia pregătită „în spirite“. El declară că nu se împotrivesc sufragiului universal, dar aceasta era reforma viitorului, când instrucția se va răspândi și nivelul moral se va ridica: „... tocmai pentru că cred că viitorul, dar un viitor mai depărtat, este al sufragiului universal, la noi ca și aiurea, tocmai fiindcă știu ca acel sufragiu să dureze, când îi va suna ceasul, în România, și ca să fie un instrument de libertate și progres iar nu de despotism și întunec, voesc ca introducerea lui să fie precedată de difuziunea instrucțiunii și înălțarea nivelului moral“²⁴. Blaremburg considera că introducerea sufragiului universal într-o țară mică, înconjurată de mari puteri cuceritoare, nu poate face „asemenea experiențe, asemenea greșeli, pe car le-ar plăti poate cu prețul a însuși naționalității noastre“²⁵.

Conservatorii erau împotriva revizuirii legii electorale așa cum o concepea C. A. Rosetti. Nu democrația părea să-i speri, în primul rând, ci „excesele“ ei. O reformare a Constituției nu o vedeau deloc oportună și invocau numeroase „argumente“ în favoarea acestei atitudini. După ei, nu drepturile politice lipseau românilor atunci, ci bunul trai material spre a împiedica degenerarea lor fizică și bunul trai moral, instrucțiunea, spre a le împiedica „abrutizarea“²⁶. Drepturile politice nu puteau să

²¹ G. Meitani, *O pagină din istoria parlamentară a României*, București, Editura Institutului de Arte Grafice „Flacăra“, 1914, p. 7.

²² *Ibidem*, p. 8.

²³ Biblioteca Națională a României, Colecții speciale, *Fond Saint-Georges*, P. LXVII, D. 2, Imprimare politice 1883-1934, f. 13.

²⁴ *Dezbaterea Adunării Deputaților* (în continuare DAD), sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 47, 30 decembrie 1882, ședința din 22 decembrie 1882, p. 606.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Timpul*, nr. 194, 4 septembrie, nr. 202, 16 septembrie și nr. 203, 17 septembrie 1882.

premerge dezvoltării economice. Dimpotrivă, relația dintre ele trebuia să fie inversă, după cum, pe de altă parte, zadarnică era orice reformă, cât timp oamenii asupra cărora se aplica nu știau nici a citi, nici a scrie și nu aveau posibilitatea de a judeca interesele publice. „Un om care /.../ nu se bucură de nici o instrucțiune – spunea Alexandru Lahovary –, un om care nu citește jurnale, care nu citește discursurile politice, un om care nu știe ce este buget, ce este finanțe, ce este chestiunea Dunării /.../ un om căruia munca din toate ceasurile și grija pâinei din toate zilele îi ia toate momentele, cum ar putea a se rosti asupra acestor chestiuni însemnate care nu le cercetează și nu le pricepe.”²⁷ Legea electorală în vigoare însemna, în opinia lui Lahovary, un compromis între partide, făcut cu scopul de a-și asigura fiecare accesul la putere, în consecință nu trebuia încălcat.²⁸ Conservatorii, etalând o evidentă atitudine elitistă, declarau în Cameră, prin glasul lui Lahovary, că ei sunt mandatarii voinței unei „clase de alegători luminați și independenți” și nu „a câtorva membrii de familie adunați într-un colegiu.”²⁹ Deputatul conservator recunoștea că legea electorală în vigoare prezenta numeroase defecte, dar era dispus s-o apere pentru că orice reformă vor face liberalii „va fi desigur mai rea iar nu mai bună” și pentru că era convins „că o lege, fie ea chiar rea, când este aplicată bine și într-un mod sincer și loial, acea lege se face bună până la sfârșit ...”³⁰.

În fața Senatului, Grigore Sturdza susținea că reforma electorală reprezenta o chestiune foarte importantă, de care atârna întreg organismul constituțional al statului, toată dezvoltarea ulterioară a României. În consecință, o reformă electorală trebuia făcută doar „când este o necesitate absolută, când sunt revendicări populare, cari trebuiesc satisfăcute până la oarecare grad”³¹. În opinia lui, colegiul I apăra interesele țăranilor, iar dacă s-ar accepta propunerea P.N.L., de contopire a colegiilor I și II, „s-ar pune regimul actual într-o pozițiune foarte rea”, comparabilă cu cea în care s-a aflat țara după lovitură de stat din 2 mai 1864. „Nivelul Parlamentului ar scădea ca și atunci, clasa cultă ar fi pusă de-o parte pentru că sunt mai mulți oșanți întrînsa decât în celelalte; legile ar putea lua un sbor la care poate nu vă gândiți și nu vă așteptați și regimul întreg ar fi învăluit de nemulțumiri și de frământări.”³² În același context, Generalul Florescu susținea că, prin fuziunea primelor două colegii, liberalii doresc să ajungă treptat la sufragiul universal așa cum se practica în Franța. „Dar nu vedeți – declara acesta – unde duce pe Franța un asemenea sistem? Este o crimă pentru țara noastră, ca în loc de a lua exemple bune, exemple de acelea care au dat roade bune în alte țări, să ne lăsăm a aluneca pe acea pantă fatală care duce la peire. Noi avem votul universal, dar grație bunului simț al românilor la 1866, Constituanta a împărțit obștia pe patru clase, pe interese.”³³

Acuzația adusă de liberalii radicali, că legea electorală în vigoare favoriza corupția, era combătută de conservatori. Corupția electorală se datora faptului că majoritatea populației era analfabetă, neinstruită, deci lipsită de educația civică necesară ce ar fi putut constitui un obstacol în calea corupției și a abuzurilor în alegeri. De aceea, ei pretindeau ca mai întâi să se aplice Constituția în dispozițiile ei esențiale (obligativitatea învățământului, inamovibilitatea magistraturii, descentralizarea administrativă ș.a.) și apoi, dacă va fi nevoie, să se reformeze. Aceste argumente au fost dezvoltate de junimistul Titu Maiorescu într-un discurs rostit la 16 ianuarie 1883.³⁴ O reformă a

²⁷ *Ibidem*, nr. 12, 18 ianuarie 1883; DAD, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 53, 16 ianuarie 1883, p. 730.

²⁸ G. Meitani, *op. cit.*, p. 12.

²⁹ DAD, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 53, 16 ianuarie 1883, p. 721.

³⁰ *Ibidem*, p. 729.

³¹ *Dezbaterile Senatului*, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 61, 30 ianuarie 1883, ședința din 27 ianuarie 1883, p. 879-880.

³² *Ibidem*, p. 880, 881.

³³ *Ibidem*, p. 913.

³⁴ DAD, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 55, 22 ianuarie 1883, p. 765-771; vezi și Eugen Lovinescu, *Titu Maiorescu*, București, 1940, p. 163-164.

cărei esență rezidă doar în sporirea numărului de alegători „nu este un leac pentru independența viitoarelor Camere“.

În dezbaterile cu privire la modernizarea sistemului electoral s-a implicat și Mihai Eminescu, în această perioadă fiind redactor la oficiosul conservator „Timpul“. El considera că „în colegiul I se află încă, cât timp nu știm, multe elemente independente, dezinteresate, având cultura necesară și timpul necesar de a se ocupa cu controlul afacerilor țării, și că aceste elemente nu trebuie să renunțe cu nici un preț la dreptul ce li-l dă Constituția de a exercita un asemenea control“³⁵. Eminescu se îndoia că printr-o lege electorală se puteau îndrepta moravurile sociale și politice, câtă vreme principiul moral era abandonat. Parazitismul social, arivismul, improvizarea ar fi generat această stare de corupție generală. În aceste condiții, lărgirea dreptului de vot n-ar fi dus decât la extinderea plăgii. Fără să pătrundă resorturile care impuneau modernizarea politică, marele poet credea că numai „oamenii trecutului“, boierii de țară, păstrau nucleele unei atmosfere de sănătate etică. În consecință, lărgirea colegiilor electorale nu era acceptată, fiind o „plăsnuire liberală“³⁶.

Liderii conservatori credeau că România nu era pregătită să treacă prin noi experiențe reformatoare, că nu a cunoscut o practică destul de serioasă și îndelungată a regimului reprezentativ ca să-și poată permite inovații. Constituția din 1866 – arăta Maiorescu – nu fusese încă aplicată „în părțile ei esențiale“³⁷. Maiorescu își dezvoltă critica împotriva tuturor acelor care importau modele constituționale din alte țări, citate din cărți rău studiate.³⁸ El declara că acțiunea de revizuire declanșată de liberali nu era decât o „agitație sterilă a unor formule electorale, fără nici o valoare practică în starea de astăzi a poporului român“³⁹.

P. P. Carp exprima părerea că revizuirea Constituției și a legii electorale nu va schimba nimic din relele explicate prin întocmirile existente. El se declara însă hotărât împotriva revizuirii pentru a se evita ca lumea, opinia publică, să se deprindă a crede că prin modificarea legii fundamentale a statului se puteau realiza progrese sociale, pentru că acest lucru nu era posibil, ba dimpotrivă, se putea constata că noua revizuire nu a produs nici un bine și că era nevoie de o altă modificare, creându-se astfel haosul politic.⁴⁰

Alt lider conservator, Alexandru Lahovary, într-un discurs rostit în fața Camerei la 14 ianuarie 1883, dezvoltă o altă idee. Acea că, dacă intenția revizuirii era înlăturarea amestecului administrației în alegeri, nu printr-o creștere a numărului de alegători se ajungea aici. El demonstra cu cifre: cu cât colegiile erau mai numeroase, cu atât erau mai supuse influenței puterii executive. Concluzia lui era aceea că o reformă a cărei esență stătea numai în sporirea numărului de alegători nu putea fi un leac pentru independența viitoareii Camere.⁴¹

Intensa propagandă pe care conservatorii o făceau împotriva revizuirii Constituției și a lărgirii corpului electoral se datora temerii ca noile Corpuri Legiuitoare, rezultate în urma alegerilor organizate în baza legii modificate, să nu treacă la votarea unor legi care să aducă o atingere situației economice a marilor proprietari.

³⁵ Mihai Eminescu, *Opera politică*, București, Editura Cugetarea Georgescu Delafras, [f.a.], vol. II (1880-1883), p. 531.

³⁶ Apud Marin Bucur, *C. A. Rosetti – mesianism și donquijotism revoluționar*, București, Editura Minerva, 1970, p. 426.

³⁷ Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, București, 1899, vol. III, p. 51.

³⁸ DAD, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 55, 22 ianuarie 1883, p. 771.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Apud Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*, București, Editura Politică, 1987, p. 56, 57.

⁴¹ *Ibidem*, p. 57.

În ciuda opoziției făcute de Partidul Conservator, sistemul electoral a fost modificat, numărul colegiilor electorale reducându-se la trei, în acest fel corpul electoral dublându-se numeric. Referindu-se la actul de la 1884, Titu Maiorescu avea să scrie mai târziu că „toată revizuirea a fost o zadarnică frământare de un an și jumătate, /.../ decapitarea vechiului colegiu I a făcut alegerile și mai dependente de influența guvernului. /.../ Revizuirea dela 1884 nu poate fi judecată decât ca opera cea mai stearpă a Partidului Liberal”⁴². De asemenea, liderul junimist P. P. Carp spunea că „revizuirea Constituției a fost pentru mine un mare învățământ”, dar „eu contest că ea a introdus pe terenul nostru politic un element nou. Elemente tinere, da, cu bogăția lor de idealuri și cu sărăcia lor de experiență, dar un element nou, nu”. Carp se arată oarecum resemnat în fața evenimentelor produse, declarând că junimiștii găseau că „era veche a luptelor constituționale s-a terminat și ca atare începe o *Eră Nouă* a organizării Statului Românesc”⁴³. Împotrivindu-se revizuirii din 1884 și, în genere, tuturor reformelor de tip liberal, conservatorii, după expresia lui Lovinescu, „își făceau din câștigurile trecutului un dig împotriva amenințărilor viitorului”⁴⁴.

După momentul revizuirii așezământului electoral în 1884, tot mai multe glasuri cereau introducerea votului universal, argumentul constituindu-l insuficiența modificărilor realizate de liberali. Liderii politici conservatori vor desfășura, prin presă mai ales, o propagandă consistentă, prin care urmăreau să acrediteze ideea că reforma efectuată în 1884 a rezolvat problema modernizării sistemului electoral, în consecință nu se mai putea lua în discuție o nouă revizuire. „Domnia maselor – scria «Epoca» –, atotputernicia claselor inculte, n-au folosit niciodată dezvoltării forțelor publice.”⁴⁵

Mergând pe linia negării oricărei reforme în ceea ce privește lărgirea dreptului de vot, conservatorii vor combate votul universal cu și mai mare intensitate decât precedenta reformă. Astfel, la sfârșitul anului 1889, propunerile lui George Panu de introducere a votului universal au fost violent atacate de către deputații conservatori. Cu sufragiul universal – declara Alexandru Lahovary, la 15 decembrie 1889 – „rezultatul va fi altul, cel puțin pentru mult timp, va fi atotputernicia guvernului și absolutismul ministerial”⁴⁶. Votul universal era pentru Lahovary „o periculoasă încercare”, pentru că țara nu era așa de înaintată, atât de cultă, atât de neatârnată în straturile sale cele mai adânci. Pentru moment, politică nu puteau face nici măcar politicienii de meserie. În atari condiții, la cea dintâi probă cu votul universal, poporul va fi aruncat la dreapta sau la stânga, fără a fi capabil să reacționeze. El dădea exemplul Franței, unde consecințele votului universal au fost domnia lui Napoleon al III-lea, războiul cu Germania, pierderea a zeci de mii de vieți, a cinci miliarde de franci și a teritoriului Alsaciei și Lorenei. Liderul conservator aprecia că această experiență nu trebuia făcută în România, atâta timp cât ea n-a fost introdusă în Anglia, Belgia, Italia, Germania. Soluția lui Lahovary era „progresul natural al ideilor, cultura mai înaintată a oamenilor, împăcarea pasiunilor, lupta politică din ce în ce mai onestă și pusă pe tărâmul ideilor, care mai mult sau mai puțin se pot învoi; dar nu pe tărâmul apetiturilor care nu se pot împăca niciodată”⁴⁷.

⁴² Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I*, București, Humanitas, 1994, p. 142.

⁴³ P. P. Carp, *Discursuri (1868-1888)*, București, Editura Socec, 1907, p. 329; Idem, *Eră nouă. Discursuri parlamentare*, Tipografia Curții Regale, [f.a.], p. 130.

⁴⁴ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, p. 204.

⁴⁵ Nicolae Filipescu, *Conservatorismul și libertatea*, în „Epoca”, anul I, nr. 201, 25 iulie 1886.

⁴⁶ Alexandru Lahovary, *Discursuri parlamentare (1888-1891)*, București, 1915, p. 204.

⁴⁷ DAD, sesiunea ordinară 1890-1891, nr. 20, ședința din 5 decembrie 1890, p. 155; nr. 24, ședința din 11 decembrie 1890, p. 204.

Lascăr Catargiu, răspunzând aceluiași G. Panu spunea: „A vorbi de sufragiul universal în țara noastră este a ne face ridicoli“. După el, revizuirea din 1884 n-a fost bună nu pentru că era prea puțin democratică, ci dimpotrivă, pentru că „s-au înecat colegiile marilor proprietari, singurele independente, în mijlocul micilor proprietari“⁴⁸. În același sens se vor pronunța și junimiștii P. P. Carp, care afirma că Panu supraevaluează importanța votului universal⁴⁹ – ceea ce era în parte adevărat –, și Eugen Ionescu, care era de părere că nici Camera, nici vreun partid sau grup politic nu-și puteau lua răspunderea îndeplinirii unui asemenea program, pentru că ar aduce noi frământări⁵⁰.

Respectând principiile conceptului „formelor fără fond“, tot Carp declara într-un discurs, în 1892, referitor la programul liberal de la Iași, în care se prognoza introducerea votului universal, că pe tărâm constituțional pentru Partidul Conservator nu mai este „progres posibil“, că orice modificare constituțională nu ar face decât să „zdruncine rezultatele obținute“⁵¹. Pe aceeași linie doctrinară, un an mai târziu, liderul junimist spunea că reformele ce s-au făcut în țară până în momentul respectiv nu au ținut seama de ceea ce exista deja; s-au luat pur și simplu legi din alte țări, s-au tradus și s-au însoțit de o expunere de motive oarecare. „Acestea nu sunt reforme – preciza el –, ci schimbări în bloc. Eu cred că reforma adevărată trebuia să ia lucrurile existente și să caute a le îmbunătăți ...“⁵² Programul politic liberal elaborat la 1892 a fost vehement atacat și de Nicolae Filipescu, într-un discurs rostit în calitate de primar al Capitalei, în 28 august 1894, la Sala Dacia. El spunea că cei care au alcătuit Constituția din 1866 au organizat corpul electoral în așa mod încât au dat fiecăruia drepturi potrivit cu gradul lui cultural, cu inteligența lui, cu averea și cu gradul lui de independență. Partidul Liberal, însă, „tinde să distrugă aceste garanții, când în programul de la Iași vorbește – ce-i drept pentru viitor – de sufragiul universal, care încredințând suveranitatea unor elemente lipsite de independență și de capacitate, nu poate decât să facă să înceteze orice viață publică și să pregătească calea despotismului“⁵³. Filipescu îi acuza pe liberali (pe care-i numește „Roșii“) că au evoluat de la ideile republicane la cele monarhice, că „i-a văzut la putere proferând ideile cele mai autoritare și astăzi, în opoziție, vin să afirme principiile cele mai anarhice prin programul de la Iași ...“⁵⁴. O nouă reformă electorală trebuia precedată de o „reformă intelectuală și morală“ și de „o regenerare a spiritului public“; acestea din urmă fiindu-i date spre împlinire Partidului Conservator și în nici un caz „elementelor demagogice ale partidului roșu“⁵⁵. Pentru conservatori, masele erau prea „impresionabile și schimbătoare“, iar metoda votului general, aplicată statului modern cu marile și complicatele lui probleme, „nu poate da decât roade rele“⁵⁶. De asemenea, Take Ionescu, referindu-se la „Programul de la Iași“, afirma că are „o parte ciudată: partea politică“. „Partidul Liberal – declara acesta – are un ideal nou: sufragiul universal. A avut ocaziunea să-l realizeze la 1883 și nu l-a realizat.“⁵⁷

Între toate aceste păreri contrare reformei sufragiului universal au fost totuși și nuanțări. Spre exemplu, Dimitrie S. Nenițescu, viitor ministru conservator, susținea într-o conferință la

⁴⁸ *Ibidem*; vezi și *Timpul*, nr. 192, 1 septembrie; nr. 201, 12 septembrie 1893.

⁴⁹ DAD, sesiunea ordinară 1889-1890, nr. 25, ședința din 12 decembrie 1889, p. 194.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 24, ședința din 11 decembrie 1889, p. 141.

⁵¹ C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, București, Editura „Universul“, 1936, vol. II, p. 31.

⁵² *Ibidem*, p. 45.

⁵³ Nicolae Filipescu, *Albii și Roșii*, București, 1894, p. 20; Idem, *Discursuri politice*, București, Editura Minerva, 1912, vol. I (1888-1901), p. 104.

⁵⁴ Idem, *Albii și Roșii*, p. 23.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 29-30.

⁵⁶ *Timpul*, nr. 192, 1 septembrie și nr. 201, 12 septembrie 1893.

⁵⁷ Take Ionescu, *Discursuri politice (1892-1895)*, București, Stabilimentul de Arte Grafice Albert Baer, 1902, partea a II-a, p. 160.

Ateneul Român, la 19 martie 1895, reprezentarea proporțională a minorităților.⁵⁸ Plecând de la premisa că alegerile erau „isvorul puterii în țările cu regim reprezentativ“, el combătea sistemul majoritar, scrutinul de listă, dar și pe cel uninominal. Fruntașul conservator analiza diferitele sisteme de vot și propunea reprezentarea proporțională, după modelul d’Hondt, aplicat în Belgia, potrivit căruia alegătorul putea vota fie lista întreagă, fie numai un candidat sau mai mulți din listele aflate pe același buletin. Ceea ce se realiza astfel, credea Nenișescu, era reprezentarea în Parlament a tuturor partidelor, proporțional cu numărul aderenților. Această idee se va realiza în România abia după Primul Război Mondial. De reținut este faptul că Nenișescu propunea aplicarea acestui sistem cu condiția menținerii colegiilor electorale.

În toamna anului 1896 s-a creat, pe lângă Clubul Conservator din București, un *Cerc de Studii*, care avea menirea de a cerceta problemele politice, economice și sociale și de a pregăti soluții de rezolvare care urmau a fi puse în aplicare în momentul venirii la putere. Din 1895 Partidul Conservator a intrat în opoziție.⁵⁹ Prima adunare generală a *Cercului de Studii* a avut loc la 23 martie 1897. Cu această ocazie, Nicolae Filipescu, vizibil influențat de Dimitrie S. Nenișescu, a citit un raport în care se arăta, pentru prima dată în mod concret, că Partidul Conservator ar accepta îmbunătățirea sistemului electoral prin introducerea principiului reprezentării proporționale, dar aceasta să se facă fără o revizuire a Constituției.⁶⁰ Îmbunătățirea sistemului electoral trebuia să se facă abia după îndeplinirea unor condiții, printre care: reforma instituțiilor, reforma învățământului, regenerarea morală cu sprijinul Bisericii, reforma administrativă etc.⁶¹ Reprezentarea minorităților politice în Parlament era acceptată de Partidul Conservator pentru că această reformă nu putea schimba prea mult configurația colegiilor cenzitare. Conservatorii au fost nevoiți să vină și ei cu ceva nou în ideile lor politice, pentru a fi în pas – credeau ei – cu toate curente de modernizare existente în epocă. Era răspunsul marilor proprietari față de tendințele reformiste ale adversarilor politici. Demn de menționat este faptul că această mică schimbare a atitudinii conservatorilor în ceea ce privește corpul electoral venea în momentul în care partidul se afla în opoziție. La fel ca și liberalii, conservatorii vor uita, în momentul venirii la putere, ceea ce au promis pe când se aflau în opoziție. Evident, nu toți susținătorii au acceptat acest principiu. C. Rădulescu-Motru, referindu-se la „farmecul ce exercită ideile streinilor asupra noastră“, era de părere că „nu forma unei legi dă neatârănarea de caracter, alergăm iarăși la forma externă, când la reprezentarea minorităților, când la nu știu mai ce altă inovațiune constituțională!“⁶².

Pentru conservatori era mai important ca mai întâi să se stopeze decăderea societății românești, să se pună capăt „desfrâului politic care desparte România de lumea occidentală“⁶³ printr-o serie de reforme în domeniile economic, social, cultural, și mai apoi să se pună problema lărgirii drepturilor electorale. Conservatorii se arătau mai degrabă preocupați de dezvoltarea și orientarea opiniei publice, care „nu are nici o direcție proprie, [are] o stare de pasivitate“. Nu se putea proceda la introducerea unor reforme noi atâta timp cât „în mintea fiecărui cetățean e desordine și neprevădere“. În consecință, „trebuie educat publicul nostru, în sensul de a-l face să înțeleagă limpede

⁵⁸ Dimitrie S. Nenișescu, *Reprezentarea proporțională a minorităților. Studiu asupra sistemelor electorale*, Tipografia „Lupta“, Al. Lefteriu, 1895, passim

⁵⁹ Nicolae Filipescu, *Către un nou ideal*, București, Editura Librăriei Stork-Müller, 1898, p. 125.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 139.

⁶¹ *Ibidem*, p. 128-137.

⁶² C. Rădulescu-Motru, *Cronica politică și economică. Doctrina conservatoare*, în „Noua Revistă Română“, anul III, nr. 47, 1 ianuarie 1902, p. 2.

⁶³ Nicolae Filipescu, *Discursuri politice*, București, Editura Minerva, 1915, vol. II (1901-1907), p. 28-29.

prezentul prin ajutorul cunoștinței exacte a trecutului“. „Opera aceasta – scria C. Rădulescu-Motru în aprilie 1900 – de educațiune a conștiinței publice la noi, e o operă de salvare și credem că stă în menirea Partidului Conservator s-o întreprindă.“⁶⁴ Adversari, prin temperament, ai oricărei speculații în domeniul social și politic, sceptici față de orice schimbare întreprinsă în vederea realizării unui ideal de cum „ar trebui să fie societatea“, conservatorii, la pragul dintre secole, nu se gândeau la reforme care să atingă Constituția.⁶⁵

Trecerea în secolul al XX-lea îi va găsi pe conservatori pe aceleași poziții de negare a oricărei democratizări a sistemului electoral. Ei se vor manifesta mai mult prin atacuri în presă și de la tribuna parlamentară la adresa celor care propuneau o reformă electorală.

*
* *

Sistemul electoral cenzitar, adoptat în 1866, reflecta nu doar interesele speciale ale burgheziei și ale marilor proprietari funciari, ci și un anumit stadiu de imaturitate a societății românești, o fază de tranziție spre un regim democratic, spre o societate în care cetățenii ei urmau să fie chemați să participe, cu drepturi egale, la viața politică. Elita politică și intelectuală a fost conștientă de imperfecțiunile sistemului electoral și, de aici, preocuparea pentru modernizarea lui. Astfel, la sfârșitul secolului al XIX-lea în România are loc o interesantă dezbateră ideologică pe această temă.

Restrângerea numărului colegiilor electorale, scăderea censului sau votul universal erau identificate drept singurele căi care puteau crea condițiile propice pentru o mai bună dezvoltare social-economică și politică a României, mai mult chiar, o condiție determinantă pentru ieșirea țării din criză și accelerarea modernizării. Cei care se pronunțau pentru o asemenea schimbare (liberalii, social-democrații, radical-democrații), deși aveau concepții diferite în ceea ce privește reforma propriu-zisă, au avut de înfruntat un adversar comun, identificat în Partidul Conservator. Acesta, în spiritul doctrinei, se arăta reticent în privința oricărei încercări de lărgire a corpului electoral, considerând că poporul era nepregătit și că exista riscul ca țara să fie cuprinsă de anarhie. Disputa pe tema lărgirii drepturilor electorale va deveni și mai interesantă atunci când s-a constatat că nici între aceia care se pronunțau pentru modificarea sistemului electoral nu exista o unitate de vederi. Divergențe de opinii existau în rândul liberalilor și social-democraților privind întinderea și oportunitatea reformei electorale sau a tacticii care trebuia urmată pentru realizarea acesteia. Chestiunea modificării sistemului electoral – care nu era comună doar României, ci și altor state europene – a trecut pragul secolului al XX-lea ca una dintre marile probleme ale țării, care necesita o rezolvare imediată.

Adversitatea conservatorilor față de reforma electorală, și mai ales față de votul universal, nu se explică numai prin teama că, odată lărgit dreptul de vot, ei și-ar fi putut pierde privilegiile specifice clasei sociale sau prin aceea că se opuneau modernizării țării. Opoziția venea mai degrabă din profunzimea lor convingere că într-o țară înapoiată ca România, cu un analfabetism generalizat, în care corupția era nelipsită, nu se puteau face, într-un ritm accelerat, reforme după reforme.

⁶⁴ C. Rădulescu-Motru, *Cronica politică. Menirea Partidului Conservator. Educațiunea opiniei publice*, în „Noua Revistă Română“, anul I, nr. 8, 15 aprilie 1900, p. 338, 339.

⁶⁵ *Cronica politică și economică. Triumful politicii junimiste*, în „Noua Revistă Română“, anul I, nr. 5, 1 martie 1900, p. 194, 195.

Conservatorii susțineau că o asemenea schimbare putea să aducă mai mult rău decât bine în societatea românească. Fără să se opună ideii de progres, ei încercau doar să tempereze ritmul reformator. Ce li se poate imputa însă conservatorilor, dar în aceeași măsură și liberalilor, este preocuparea insuficientă de a ridica cultural și economic lumea rurală, făcând ca problema electorală să se învârtă într-un cerc vicios. După Lovinescu, „istoria conservatorismului român, ca a tuturor partidelor conservatoare, se poate rezuma într-o succesiune de rezistențe și de capitulări, urmate de noi rezistențe”⁶⁶. Acestei atitudini i se subsumează și viziunea lor față de modernizarea sistemului electoral.

Analiza discursului cu privire la modernizarea sistemului electoral până la Primul Război Mondial relevă faptul că polemica întreținută aproximativ cinci decenii s-a circumscris unei dezbateri mai ample cu privire la identificarea și definirea căilor de dezvoltare și de modernizare a României. Esența disputei s-a rezumat la găsirea răspunsului la întrebarea: ce se impunea mai întâi, lărgirea corpului electoral printr-o reformă radicală, sau prioritate trebuia să aibă culturalizarea și ridicarea standardului economic al populației? Argumentele aduse pro și contra erau serioase, bine fundamentate. Evident, s-au comis și exagerări de ambele părți. Reformiștii au insistat excesiv de multe ori asupra importanței votului universal, asupra valențelor „curative” pe care această reformă le-ar putea avea asupra societății românești. De cealaltă parte erau exagerate efectele negative, dezastruoase, pe care sufragiul universal le-ar putea induce în tânăru stat care își căuta încă drumul spre modernitate.

Cel puțin până la Primul Război Mondial, în cadrul dezbaterii pe tema modernizării, conceptul de reformă electorală a fost însoțit de cel de reformă agrară. Ele vor fi redimensionate în anii războiului⁶⁷, sub presiunea împrejurărilor care vor aduce o nouă stare de spirit, o nouă abordare din partea clasei politice.

⁶⁶ E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 180.

⁶⁷ Damian Hurezeanu, *Unirea și problema reformelor din 1918-1923*, în „Analele Universității «Spiru Haret»”, București, seria Istorie, nr. 1, 1998, tomul I, p. 57.